

Inhoud

Een heel klein beetje oorlog 7

Fabeltjes 19

Wodka puur 45

Dienaar van het volk 78

Vijand nummer 1 118

Een oorlog is geen sprookje 151

Koud, lauw of warm? 192

Dankwoord 215

Een heel klein beetje oorlog

Hij heette Oleksandr, maar iedereen noemde hem Sasha. De spierziekte van Sveta, zijn moeder, wierp een schaduw over zijn kindertijd, maar Sasha morde zelden. Elke morgen waste hij haar, hielp hij haar op het toilet en knoopte hij haar kleren dicht. Hoewel pianospelen zijn grote passie was, wilde hij toch geneeskunde studeren. Het was zijn droom om neuroloog te worden. Als hij hard genoeg de ziekte van zijn moeder bestudeerde, kon hij misschien een middel vinden om haar te genezen, zo dacht Sasha. Luttele momenten nadat de Russische president Poetin met een sinistere tv-toespraak de oorlog verklaarde aan Oekraïne werden Sasha en zijn moeder in hun appartementje opgeschrikt door de loeiende sirenes in de hoofdstad Kiev. Kort daarna waren ook de eerste explosies te horen. Lilia, de grootmoeder van Sasha, kreeg op dat moment een paniekerige telefoon van het ziekenhuis waar haar man herstelde van een hersenbloeding. Of ze haar man snel kon oppikken want de bedden moesten vrijgemaakt worden voor de oorlogsslachtoffers. Enkele telefoontjes later besloot de grootmoeder van Sasha om het advies van haar kinderen te negeren. Ze wist een ambulance te regelen die haar verlamde man naar haar huis in Hostomel kon brengen – een voorstad in het noordwesten van Kiev – en niet naar het appartement van Sasha en zijn moeder waar ze allemaal samen die eerste bange uren zouden proberen te doorstaan. Maar

in Hostomel ligt een belangrijke luchthaven die op die eerste dag intens onder vuur genomen werd. Lilia beseftte dat ze daar niet konden blijven, maar ze wist ook dat het haar nooit zou lukken om haar man in de wagen te tillen. De volgende ochtend reed ze met haar auto naar Kiev waar ze Sasha oppikte. Op de terugtocht naar Hostomel over verlaten wegen werd hun auto plots onder vuur genomen door sluipschutters. Sasha werd elf keer geraakt, tien kogels in de borst en één die zijn voorhoofd doorboorde. Lilia, hevig verwond door rondvliegende scherven, reed nog twee kilometer door, maar verloor toen het bewustzijn. Ze werd wakker in het ziekenhuis. De ambulanciers die haar hadden gered, lieten het levenloze lichaam van Sasha achter in de kapotgeschoten auto. De moeder van Sasha vond 's anderendaags samen met haar ex-man de auto en ze namen het lichaam van hun doodgeschoten zoon mee. Een dag later hebben ze Sasha begraven op het kerkhof van Bucha in een graf dat de vader met zijn eigen handen delde. Aan journalisten die haar flat bezochten, zei Sveta, de moeder van Sasha: 'De oorlog raakte onze familie zoals niets ons ooit geraakt heeft. Mijn moeder is gehandicapt, mijn vader is gehandicapt, ik ben gehandicapt en ik heb mijn zoon begraven.' Sasha was een van de eerste slachtoffers van deze oorlog. Zijn hoop en dromen werden platgewalst door de Russische oorlogsmachine die over zijn land rolde.

Bij het horen van de eerste ontploffingen probeerden veel Oekraïners te vluchten. In die eerste dagen waren de files richting Polen zo lang dat sommigen hun auto achterlieten

om het laatste stuk te voet af te leggen. Bij temperaturen die flirtten met het vriespunt sleurden ze hun koffers met haastig bijeengeraapte spullen kilometerslang door het verdorde gras langs de autosnelweg. In de eerste vijf weken na het losbarsten van de oorlog verlieten 4 miljoen Oekraïners hun land. De meesten kwamen in Polen terecht. Zij konden gelukkig vrij de grens oversteken. Enkele tientallen kilometers meer naar het noorden bouwde de Poolse overheid naarstig verder aan een stalen muur die vluchtelingen vanuit Wit-Rusland moet tegenhouden. ‘Ik kan niet tegen dat contrast’, brieste Maria Ancipiuk, een vijftenzestigjarige vrouw die in een dorp woont op de grens tussen Polen en Wit-Rusland. ‘Oekraïners zijn oorlogsvluchtelingen en de Jemenieten worden als migranten beschouwd? Waarom? Wat is het verschil?’ Zij en haar burens zetten elke avond een groen licht voor het raam, een teken dat vluchtelingen in hun huizen welkom zijn, alle vluchtelingen. De Nigeriaanse student Aziz weigerde aanvankelijk om te vluchten uit Kiev. Om een of andere reden had hij zichzelf wijsgeemaakt dat dit maar een korte schermutseling zou zijn. Hij wilde ook blijven om zijn studies sociologie af te maken. Maar ook hij leerde rennen naar de schuilplaatsen als de sirenes begonnen te loeien. Alleen werd hij vaak niet binnengelaten of naar plaatsen gestuurd waar helemaal geen schuilplaats te vinden was. Samen met enkele Nigeriaanse medestudenten en de hulp van de Nigeriaanse ambassade in Polen kon hij in een busje ontsnappen uit Kiev. Het werd een helse trip. Bij de checkpoints werden zij er telkens uitgepikt en moesten ze steekpenningen betalen om te mogen

doorrijden. Aan de Poolse grens werden ze opnieuw tegengehouden en konden ze pas oversteken nadat ze de grenswachters 2.000 euro hadden toegestopt. Maar een van de reisgenoten van Aziz mocht Polen niet binnen. Hij zag er te homoseksueel uit, zeiden de Poolse grenswachters. Samen met enkele Ghanezen die hetzelfde lot ondergingen, reden ze dan maar naar de Slovaakse grens waar ze te horen kregen dat alleen vrouwen en kinderen welkom waren. Na een al even vruchteloze poging bij de Hongaarse grens konden ze uiteindelijk binnen geraken in Roemenië. Getraumatiseerd en zonder diploma vloog Aziz terug naar Nigeria.

Al meer dan tien jaar kruist de lokale onderzoeksjournalist Mikhaïl Afanasyev in Siberië de degen met malafide bedrijven en corrupte politici. Het leverde hem een resem juridische klachten op maar zijn strijdvaardigheid in de rechtbank maakte hem alleen maar populairder bij de lokale bevolking. Toen hij zijn recentste artikel publiceerde, wist hij dat er onheil op komst was. Hij had vernomen dat elf leden van de Nationale Garde uit zijn regio weigerden mee te vechten in de oorlog van Poetin. Dat verhaal kon hij niet laten liggen. Ook al wist hij wat er op het spel stond: er was net een nieuwe wet gestemd die journalisten met lange gevangenisstraffen bedreigt als ze ‘valse berichten’ publiceren over het leger. Vluchten kwam niet bij hem op. ‘Ik ben nogal koppig en ben van plan om mij te verzetten’, zei hij. Op de avond dat ze hun huwelijksverjaardag zouden vieren, wachtte zijn vrouw Elena ongerust op zijn komst. Toen er op de deur gebonsd werd, deed ze verschrikt open.

Gemaskerde mannen stormden binnen en sleepten haar man achter hen aan. Terwijl de gemaskerde mannen het huis doorzochten, kon Elena nog even haar man omhelzen. ‘Poes, alles komt in orde’, fluisterde hij.

Er liggen zesduizend kilometer tussen het slagveld in Oekraïne en de vijf hectare landbouwgrond waarop de Keniaanse Monica spinazie, mais en groene kool teelt. Normaal kost het haar 20.000 Keniaanse shilling of zo’n 160 euro om voldoende meststoffen te kopen voor haar boerderij. Maar sinds het uitbreken van de oorlog schoot de prijs omhoog en Monica zou nu vijf keer zoveel moeten betalen. Rusland is namelijk ’s werelds grootste exporteur van meststoffen en gaat nu gebukt onder zware sancties. Voortdoen heeft geen zin, zei Monica. ‘Ik kan alleen maar de verliezen opstapelen. Ik verkoop de boerderij en ga ander werk zoeken.’

Donkere aarde die rijk is aan organische stoffen en daardoor ideaal is voor landbouw wordt *chernozem* genoemd. *Chernozem* – een samenstelling van *chorny zemlya* of zwarte aarde – is zoals de woorden intelligentsia, apparatsjik en trojka: van oorsprong Russisch maar in veel talen gebruikt. Dat is niet toevallig. Er zijn twee grote gebieden op onze planeet waar die zwarte aarde te vinden is. Het ene gebied loopt van Canada tot Kansas in de VS. Het andere en het grootste van Oekraïne tot in Siberië. Dankzij die vruchtbare grond zijn Rusland en Oekraïne de graanschuur van de wereld. Alleen al in Oekraïne groeit 6 procent van alle voedingscalorieën die verhandeld worden op de wereld-

markt. Van alle graan dat internationaal verkocht wordt, is 17 procent afkomstig uit Rusland. Als dat graan niet meer op de markt komt of, erger nog, niet meer gezaaid wordt, dan stijgen de prijzen van heel veel voedingsproducten en groeit het risico op honger. Veel landen, vooral in Afrika, zijn totaal afhankelijk van het graan uit Rusland en Oekraïne. Van alle graan dat Egypte importeert, komt 80 procent uit die twee landen. In Egypte noemen ze brood niet *khobz* zoals in de rest van de Arabische wereld, maar *eish* of leven. De Egyptenaren eten twee keer zoveel brood als het gemiddelde in de wereld. Bij elke maaltijd is brood de voornaamste leverancier van calorieën. Nog voor het uitbreken van de oorlog was de graanprijs er met 80 procent gestegen. Dat komt omdat Noord-Afrika af te rekenen heeft met de ergste droogte sinds twintig jaar. Dat komt ook omdat de graanmarkt gecontroleerd wordt door vier multinationals. De ABCD's worden ze genoemd naar de eerste letter van hun naam: ADM, Bunge, Cargill en Louis Dreyfus. Bedrijven waar de meeste mensen nooit van gehoord hebben maar die dankzij hun monopoliepositie de prijs van heel veel producten controleren en die dankzij de onrust van de markt hun grootste winsten ooit maken.

Onderwijzeres Mona gaat elke dag naar de markt in Kafrat al Jabal, een wijk op een paar kilometer van de piramide van Cheops. De prijs van niet-gesubsidieerd brood schoot de hoogte in en ook bakolie (gemaakt van zonnebloemen uit Oekraïne) is een pak duurder geworden. Van wat er overblijft van haar loon kiest ze elke dag zorgvuldig enkele

tomaten uit. De glanzende, vlezige tomaten die gebruikt worden in salades zijn onbetaalbaar voor haar budget. Ze koopt alleen nog rimpelige en geblutste tomaten waar ze elke avond dezelfde saus mee klaarmaakt. ‘We eten elke dag moussaka, maar dan zonder vlees. Tegen onze wil zijn we veganisten geworden’, zei ze bitter. Mona keek op tegen de ramadan, normaal een periode van familiefeesten met overvloedige lekkernijen op tafel. ‘Ook tijdens de ramadan zal ik mijn kinderen elke avond hetzelfde moeten voorzetten.’ In 2011 waren hoge graanprijzen een van de oorzaken van de Arabische Lente die in het Egypte het einde inluidde van dictator Moebarak. De vleugelslag van een vlinder in Brazilië kan maanden later een tornado in Texas veroorzaken, zei de Amerikaanse wiskundige Edward Lorenz ooit. Bij de Arabische Lente was de vleugelslag de grote droogte die Oekraïne en Rusland teisterde in 2010 en de tornado de wekenlange bezetting van het Tahrirplein in Caïro. Na het losbarsten van de oorlog in Oekraïne was Sri Lanka het eerste land waar een regering de benen nam. Na een reeks massale protesten namen alle ministers ontslag. Stroomonderbrekingen, energieprijzen die door het dak schoten en lege winkelrekken waren de druppel die de door de coronacrisis al flink gevulde emmer deden overlopen. Chathuri is een dertigjarige vrouw en heeft het geluk een job te hebben in een kantoor in de stad. Alleen lukt het haar niet altijd om er te geraken. ‘Vroeger moest ik nooit langer dan één kwartier wachten op de bus. Nu sta ik hier één tot twee uur te wachten. Soms stopt de bus in het midden van de rit omdat hij zonder diesel valt.’

door oorlogskoorts vanuit de gevangenis. Wellicht kende de moordenaar de beroemde foto van Jaurès genomen tijdens een grote antioorlogsbetoging. Op de foto staat Jaurès met zijn bolhoed en imposante baard onder een wapperende rode vlag terwijl hij een van zijn bevlogen speeches geeft, hevig gesticulerend met zijn rechterhand. Na de oorlog werd de moordenaar vrijgesproken. De weduwe van Jaurès werd verplicht de kosten van het proces te betalen.

Elke oorlog gaat gepaard met oorlogskoorts. Dat is bij de oorlog in Oekraïne niet anders. ‘Zo gaat dat als er een oorlog begint: we verliezen ons hoofd. Oorlogszucht wordt cool en mainstream’, zei de Griekse ex-minister en econoom Yanis Varoufakis kort na het uitbreken van de oorlog. Hij moest op dat moment zelf even bekomen van wat hem net overkomen was. Plots werd hij Poetins nuttige idiotoot genoemd omdat hij het gewaagd had kritiek te geven op de NAVO en gepleit had voor een onderhandelde oplossing voor het conflict. Varoufakis moest terugdenken aan het jaar 2001 toen de universiteit van Athene waar hij werkte een eredoctoraat wilde geven aan Poetin en hij helemaal geïsoleerd stond in zijn protest. Hij had Poetin toen al een oorlogscrimineel genoemd na wat het Russische leger had aangericht in de opstandige deelrepubliek Tsjetsjenië. Bij die twee oorlogen kort na elkaar vielen 100.000 burger-slachtoffers. De tweede oorlog had Poetin, die toen nog premier was, gebruikt om zijn macht te vestigen. In 2000 won hij zo met de vingers in de neus de presidentsverkiezingen. Poetin behoorde toen nog tot de *good guys*. De Britse pre-

mier Tony Blair wuifde in die tijd alle kritiek op de wreedheden in Tsjetsjenië weg. ‘Het is belangrijk dat we Rusland steunen in hun strijd tegen terrorisme’, zei hij. In die eerste jaren van zijn presidentschap was Poetin een graag geziene gast in Londen. Aan Downing Street 10 werd de rode loper uitgerold en hij mocht zelfs op bezoek bij de *queen*. Bedrijfsleiders stonden aan te schuiven om lucratieve contracten in de wacht te slepen. Blair roemde Poetin als een hervormer. ‘Ik geloof dat Poetin een leider is die een sterk en modern Rusland en een sterke relatie met het Westen wil’, zei Blair toen. Wat tijdens die staatsbezoeken in de achterkamers gebeurde, maakte meteen duidelijk wat ‘hervormer’ volgens Blair betekent. Enkele maanden na het bezoek van Poetin keurde de Russische regering de fusie goed tussen de Britse oliegi-gant BP en een Russisch oliebedrijf, de grootste financiële deal sinds het verdwijnen van de Sovjet-Unie. Rusland begon ook massaal Britse wapens te kopen. Het aantal exportvergunningen van Britse wapenfabrikanten richting Rusland vervijfvoudigde. Toen de NAVO kort na 9/11 Afghanistan aanviel, ontpopte Poetin zich zelfs tot een onverwachte bondgenoot. Hij stuurde Russische specialisten met terreinkennis van de Afghaanse bergen naar het hoofdkwartier van de CIA en ging persoonlijk lobbyen bij de presidenten van de voormalige Sovjetrepublieken die grenzen aan Afghanistan opdat ze hun luchtruim zouden openen voor de straaljagers en bommenwerpers van de NAVO. Toen Varoufakis in 2001 bij zijn collega’s aan de universiteit van Athene de oorlogsmisdaden van Poetin aanklaarte, stonden de sterren verkeerd. Het overkwam

ook de Russische onderzoeksjournaliste Anna Politkovskaya. Zij was een van de eerste journalisten die schreef over de oorlogsgruwel in Tsjetsjenië. Toen ze hoorde dat Tony Blair een private ontmoeting zou hebben met journalisten, zag ze haar kans schoon. Ze vroeg hem vlakaf waarom hij zo'n goede band onderhield met Poetin ondanks de misdaden in Tsjetsjenië. Zijn antwoord was kort en maakte meteen een einde aan het gesprek. 'Als premier is het mijn job om Poetin leuk te vinden', zei Blair. Vijf jaar later werd Anna Politkovskaya dood teruggevonden in de lift van haar appartementsgebouw. Het moordwapen en vier kogelhulzen lagen naast haar lichaam.

In een oorlog is de waarheid het eerste slachtoffer, zo luidt het cliché. Tijdens een oorlog bezondigt elke zijde zich namelijk aan propaganda. Het is een oorlogswapen dat even efficiënt ingezet wordt als een houwitser en een tank. Maar zoals alle gemeenplaatsen dekt het nog niet half de lading. Wat tijdens een oorlog gebeurt, is veel kwaadaardiger dan alleen een toename van manipulatie. De democratische ruimte wordt ingesnoerd zodra de wapens spreken. Het zogenoemde venster van Overton – volgens de bedenker van die term het spectrum van meningen die in het publieke debat aanvaard worden – dat in normale tijden al niet echt een brede blik op de wereld biedt, wordt plots een kijkgat. De Amerikaanse *mediawatchdog* Fairness & Accuracy in Reporting maakte dat ooit heel aanschouwelijk. Ze plozen alle nieuwsuitzendingen uit in de aanloop naar de oorlog in Irak van 2003. 64 procent van de sprekers was pro-oorlog. De tegen-

standers van de oorlog kwamen met 10 procent veel minder aan bod. Die 10 procent bestond dan nog hoofdzakelijk uit buitenlandse stemmen. Die verhouding was geen weerspiegeling van de publieke houding tegenover de oorlog. Uit peilingen bleek dat meer dan 25 procent van de Amerikanen zichzelf een tegenstander van de oorlog noemde. In het hele land waren er ook grote antioorlogsbetogingen. Het Amerikaanse tv-publiek werd dus overdonderd met argumenten voor de oorlog. De tegenstemmen kwamen nauwelijks aan bod. Dat bleef niet zonder gevolgen. Net geen 70 procent van de Amerikanen was er van overtuigd dat de Iraakse president Saddam Hoessein persoonlijk betrokken was bij de aanslag met vliegtuigen op 11 september. Dat was in 2003, een eeuwigheid geleden in een medialandschap dat sindsdien grondig veranderd is. Maar de komst van sociale media en het verkruimelen van de inkomsten van nieuwszenders en kranten hebben weinig gewijzigd aan de dominantie van de militaristische stemmen. Toen in 2021 de laatste Amerikaanse troepen Afghanistan verlieten, een land dat ze twintig jaar bezet en gebombardeerd hadden, haalde het kapotgeschoten land even weer de voorpagina's. Ook de zondagse nieuwsshow's op de Amerikaanse tv-zenders besteedden veel aandacht aan die chaotische terugtrekking. Van de tweeëntwintig gasten die in die show's aan het woord gelaten werden, hadden er twintig banden met de militaire industrie. De show's boden niet meer dan promopraatjes voor de wapenbedrijven die twintig jaar lang zoete broodjes gebakken hadden in Afghanistan.

Maar de ervaringen van Varoufakis en lang daarvoor van Bernard Shaw tonen dat het probleem dieper zit. Het is niet alleen dat antioorlogsstemmen minder aan bod komen, ze worden ook het slachtoffer van stemmingmakerij. Wat ze zeggen, wordt gedelegeitmeerd. Ze worden niet bestreden met argumenten maar met beschuldigingen en verwensingen. De Amerikaanse linkse denker Noam Chomsky noemt dat neo-mccarthyisme. Het oude mccarthyisme – genoemd naar de Republikeinse senator Joseph McCarthy – was een heksenjacht op al wat links was in de jaren 1950 in de VS. Met verdachtmakingen en geruchten werd de carrière van duizenden academici, ambtenaren en kunstenaars kapotgemaakt. In Hollywood kwamen scenaristen op een zwarte lijst terecht waardoor ze onder een schuilnaam moesten schrijven. Zangers als Pete Seeger en Paul Robeson werden van radio en tv gebannen. Voor zijn carrière hoeft Chomsky die 93 werd in 2022 niet meer te vrezen, maar hij maakt zich wel stevige zorgen over het heersende intellectuele klimaat. ‘Als je het dominante discours in vraag stelt of als je vragen stelt bij de motieven van de machthebbers, dan wordt dat nu gezien als een daad van verraad of je wordt het knechtje van Poetin genoemd of er wordt verteld dat je betaald wordt in roebels. Dat is een bijzonder gevaarlijke trend waarbij iedereen die de overheid bekritiseert publiekelijk een verrader wordt genoemd.’ Het hield Chomsky niet tegen om op zijn gezegende leeftijd alle kanalen te zoeken om zijn antioorlogsanalyse én pleidooi voor een onderhandelde diplomatieke oplossing te verspreiden. Dat is ook de ‘verantwoordelijkheid van intellectue-

len' zoals hij schreef in zijn beroemde (gelijknamige) essay uit 1967. 'Intellectuelen bevinden zich in de positie om de leugens van hun regeringen te ontmaskeren, om hun acties te analyseren op basis van de oorzaken en motieven en vaak verborgen intenties', schreef hij toen. In het Westen is dat meer dan elders het geval omdat intellectuelen daar niet moeten vrezen voor vervolging én omdat ze een geprivilegieerde toegang hebben tot informatie. Chomsky is een studiedienst op zich en lardeert zijn interviews altijd met een overvloed aan feiten en cijfers. Maar als er al gereageerd wordt op wat hij zegt, gaat het nooit over die feiten. Er wordt alleen een karaktermoord gepleegd. In *De Morgen* werd hem in een opiniestuk 'intellectuele bothed' verweten en een verlies van 'kritische denkvermogen en waarachtigheid'. Op sociale media ging het er zoals gewoonlijk wat ruwer aan toe. Een collega-professor noemde Chomsky op Twitter een 'slecht geïnformeerde opa die Kremlinpropaganda verspreidt' en die altijd 'moordzuchtige tirannen verdedigt'. Kranten als *The Washington Post* en *The New York Times* hebben een intellectuele prikkeldraad geplaatst rond de ideeën van Chomsky. Hun quarantainemaatregelen werken zo goed dat hun lezers wellicht zelfs niet weten dat een van de vooraanstaandste Amerikaanse intellectuelen nog leeft. Maar niet alleen Chomsky wordt gebannen, ook figuren die vroeger tot het establishment behoorden maar die nu een kritisch geluid laten horen over de Amerikaanse aanpak van de oorlog krijgen het zwaar te verduren. De invloedrijke politicoloog Mearsheimer behoort tot de zogenoemde realistische school binnen de internationale poli-

tiek. Volgens hem doet Poetin precies wat van grootmachten kan verwacht worden: ze houden niet van inmenging van andere grootmachten in hun achtertuin. In de VS werd deze geopolitieke wet zelfs in een beginsel gegoten: de Monroe-doctrine. Al in 1823 had de toenmalige president James Monroe gewaarschuwd dat elke Europese bemoeienis in Latijns-Amerika taboe was. De NAVO uitbreiden tot aan de grenzen van Rusland moest dus wel ooit tot een oorlog leiden, volgens Mearsheimer. Het leverde hem een reprimande op van historica Anne Applebaum die zich in een tweet afvroeg of Poetin zijn retoriek geleend had van de Amerikaanse politicoloog. Aan de universiteit van Chicago waar Mearsheimer doceert ging een brief rond waarin hij een 'poetunist' werd genoemd en waarin gesuggereerd werd dat hij op de Russische loonlijst stond. Het overkwam zelfs de paus. Nadat paus Francis in een interview met een Italiaanse krant had gezegd dat de NAVO 'geblaft' had aan de deur van Rusland, werd hij door de nieuwssite The Daily Beast een verspreider van samenzweringstheorieën genoemd, in een artikel waarin ook nog eens gesneerd werd naar zijn hoge leeftijd.

In maatschappijen die rillen van de oorlogskoorts bestaan uitsluitend nog patriotten en vijanden. Poetin maakte dat al vroeg in de oorlog duidelijk in een ijzingwekkende toespraak. 'Het Russische volk kan de echte patriotten onderscheiden van het uitschot en de verraders, en zal de laatste uitspuugen als een mug die per ongeluk in zijn mond is beland. Ik ben ervan overtuigd dat deze natuurlijke en noodzakelijke

zuivering van de samenleving ons land alleen maar sterker zal maken', zei hij op 16 maart. De kleine openingen die er waren voor critici van zijn beleid om toch nog hun mening te uiten of zich te organiseren, werden daarmee meteen dichtgeplamuurd. De zuivering die Poetin in gedachten heeft, werkt. In de eerste maand na de invasie van Oekraïne verlieten naar schatting 200.000 Russen hun land. Ze kwamen terecht in de weinige landen waar ze geen visumplicht hebben zoals Georgië, Armenië en Turkije. Daar lopen velen van hen rond met een schuldgevoel: dat Poetin een oorlog voert in hun naam, dat zij wel konden vluchten en vele anderen niet en dat ze hun interne oppositie tegen de regering en de oorlog moesten stopzetten. Tegelijk botsen ze op de gevolgen van de westerse sancties tegen Rusland waardoor ze geen geld kunnen afhalen met hun Visa-kaart of de roebels die ze meenamen niet kunnen inwisselen. En in de landen waar ze terechtkomen, worden ze vaak vijandig behandeld. In het vijandbeeld dat bij oorlogskoorts hoort, is elke Rus een potentiële spion van Poetin. Het zorgde ervoor dat kort na het uitbreken van de oorlog cultuurhuizen in verschillende landen de muziek van Russische componisten als Tsjaikovski en Moessorgski van het programma haalden. Klara, de Vlaamse publieke zender die vooral klassieke muziek brengt, schrapte een kleine maand na het begin van de Russische invasie een geplande live-uitzending van de *Zevende Symfonie* van Dmitri Sjostakovitsj. De symfonie werd in Leningrad – het huidige Sint-Petersburg – geschreven terwijl de componist geregeld naar de schuilkelders moest vluchten omdat de nazi's de stad ongenadig bombardeerden. Het muziekstuk